

ságára (vö. 1. *Pét* 2, 4-10). Ezért Krisztus összes tanítványai legyenek állhatatosak az imádságban, és közösen dicsérik az Istent (vö. Csel 2, 42-47), adják oda magukat élő, szent Istennek tetsző áldozatul (vö. *Róm* 12, 1), a földön mindenütt tanúskodjanak Krisztusról és kérdőrevonóiknak adjanak számot az örök élet bennük lévő reményéről (vö. 1 *Pét* 3, 15).” (Hittani rendelkezés az egyházzól, Budapest 1966, 10. pont.)

SZIGETI KILLÁN

A SZENTMISE MEGÚJÍTOTT LITURGIÁJÁNAK ELŐZMÉNYEI A KÖZÉPKORI MAGYAR LITURGIÁBAN

A Vigilia 1970. februári számában szólottunk a szentmise reformjának egyetemes liturgiátörténeti háttéréről. Jelen tanulmányunkban a megújított mise-liturgia egyes részeinek a középkori magyar gyakorlatban fellelhető előzményeit vizsgáljuk meg. Az ismertető közepkori liturgikus szokások nem mindig elszigetelt magyar jelenségek, és nem korlátozódnak a Kárpát-medence területére. Földrajzi elterjedésük felmérése és feldolgozása a liturgiátörténet jövő feladatai közé tartozik.

1.) *A bűnbánati cselekmény.* A szentmisét bevezető bűnbánati cselekmény első nyomait a IV. században találjuk, amikor a miséző és a segédkezők, mielőtt megkezdték volna a szentmisét, földre borultak az oltár előtt, mint ahogyan a nagypénteki szertartásunk kezdődött a II. vatikáni zsinat liturgikus reformját megelőző időkben. 1.

A bűnbánatnak a *Confiteor* (Gyónom a Mindenható Istennek...) szövegével való kifejezése a XI. század elején került a mise szertartásába. A szövegnek többféle változata ismert. A magyar liturgiátörténet szempontjából egyik legfontosabb emlékünkben, a XII-XIII. század fordulóján írt Pray-kódexben háromféle változata fordul elő (a 19^v, 33 és 33^v főlíókon).

Mivel azonban a *Confiteor* csupán a papság bűnbánati imája volt, azért ugyanazon század közepe táján már nyomát találjuk annak, hogy a szentbeszéd után a pap közgyónást végeztet a hívekkel. Ez a szokás a középkor folyamán széles körben elterjedt. A szentmise *Credo*ja, vagy ha volt a misében szentbeszéd, akkor az után, az eucharisztikus áldozat megkezdése előtt a hívek elmondották a *Confiteort*, s a pap általános feloldozást adott. Ez a dolog természetét szerint nényelven történt, s ezért a latin nyelvű Sacramentariumokban és mise-könyvekben nem találjuk nyomát.

Hazánkban a *Confiteor* magyar nyelven való mondására az első írásos utalást Mesko veszprémi püspök (1334-44) Pontificaléjában találjuk a XIV. század első felében. (A kódex a Széchényi Könyvtárban *CImae* 317. jelzet alatt található.) A *Confiteor* középkori magyar szövegét viszont megőrizte számunkra az esztergomi *Agendarius Liber* 1583, illetve 1596-i kiadása.

A II. vatikáni zsinat misereformja a papság és hívek bűnvallomási szertartását egybeolvasztotta, és az egykori lépcsőima *Confiteor*ja helyett a hívekkel együtt végzendő bűnbánati cselekményt illesztette a szentmise elejére.

2.) *Uram irgalmazz (Kyrie eleison).* A *Kyrie* a középkorban a mise legkedveltebb éneke volt. Amikor az első évezred vége felé kezdték a liturgikus gregorian ének hosszabb, szöveg nélküli dallamait, az ún. melizmákat szöveggel kitölteni (amit tropusnak mondtak) — a *Kyrie* dallama az elsők között kapta meg a dallam minden egyes hangja alá az új szöveget. A középkori esztergomi és egri Ordinariusokban oly sokszor emlegetett *Kyrie Sanctorum lumen* és *Kyrie Magnae Deus potentiae* tropusokkal ellátott *Kyrie* a XVII. századi énekeskönyveinkben magyar nyelven szerepelnek: *Kyrie, Szenteknek fénye, Mennyrországnak ékessége, Irgalmazz nekünk. És: Kyrie, Nagy hatalmú, örök mindenható Isten; ki könyörülsz az emberen. Légy irgalmas minékünk.*

Az új misekönyv bevezető rendelkezése (*Institutio generalis Missalis Romani*) 30. pontjában kifejezetten megengedi a *Kyrie* tropussal való éneklését. Semmi akadálya tehát, hogy ezt az ősi magyar hagyományt kórusaink felújítsák akár latin, akár magyar nyelvű tropussal.

3.) Az *eucharisztikus imádság hangos mondása*. Az eucharisztikus imádságnak, vagyis a misekánonnak csendben való imádkozása már a magyarság megtérése előtt, legalábbis a IX. század végétől szokásban volt a nyugati egyházban. A század végén írt V. Ordo Romanus ugyanis ezt mondja: A *Sanctus* befejezése után „*surgit solus pontifex et tacito intrat in canonem.*” Vagyis a meghajolva mondott énekelt *Sanctus* után egyedül a főpap emelkedik föl (míg a többiek meghajolva maradtak a kánon alatt is), és csendben kezdi a kánont, vagyis az eucharisztikus imádságot.

Gosztonyi János győri püspök (1510-25) barátja, a párizsi Sorbonne tanára, a holland származású Jodocus Clichtoveusnak a győri püspök kérésére írt és neki dedikált, 1516-ban megjelent *Elucidatorium Ecclesiasticum* című misemagyarázatában (III. rész) a kánon csendes imádkozását azzal magyarázza, hogy ha a hívek azt sokszor hallanák, részben megszokottá, közönséggé válna, részben fennállna a veszély, hogy egyesek tiszteletlenül ismételnék és idéznék. Hivatkozik egy VII. századi példára, amely szerint a pásztorok a mezőn kenyerek fölött énekeltek az átváltozás szavait, mire villám sújtotta őket.

Mivel azonban egyházi rendelkezés a trienti zsinat misekönyve (1570) előtt ténylegesen nem tiltotta a kánon hangos imádkozását vagy éneklését, feltételezhető, hogy legalább időnkint vagy helyenkint Magyarországon felhangzott a középkorban a kánon éneklése vagy hangos imádkozása. Ezt nemcsak az átváltozásnak latin szavaiból (*Hoc est corpus meum*) varázsszavakká vált magyar „hókus-pókusz” kifejezés látszik igazolni, hanem néhány példát is ismerünk, ami némi alapot ad ezen következtetésünkhöz.

Borsod megyében Ivánka, Büdöskút, Kőkút vidékén még a XX. század elején is a juhászok a pusztában körülállták a nagy kenyeret, „kántáltak” fölötte, és ezt misének tartották. Simkó Tamás bacsó (juhász) például saját szavai szerint öreg koráig mindig csak „kint volt misén”. A Heves megyei Bátor község Szép Barnus nevű juhásza 60 éves koráig nem volt a faluban, de azért a „miséje” megvolt mindig. Visontán azt mondták az öregek: „Nem kell templomba menned. Ha az árokparton megeszél jóízűen egy darab kenyeret, és ott iszod rá Jézus vérért (ti. az általuk „konszokrál” bort), az annyi, mintha a templomban áldoztál volna.” (Takács József professzor saját tapasztalatából szerzett közlése alapján.) A természet ölen élő juhásznépénél talán évszázadokra visszatekintő ilyen vélemény, és „misésüknek” ez a módja csak úgy érthető, ha őseik hajdanában hallották a pap hangos konszokrálását, illetve a kánont, és a maguk módján átvitték azt saját gyakorlatukba.

Az új miserend (Ordo Missae 28. pontja) az eucharisztikus imádság hangos mondását akár latin, akár népi nyelven nemcsak megengedi, hanem kívánja.

4.) A *békecsók (Pax) átadása*. A békecsók váltása a hívők között ősrégi gyakorlat az egyházban. Már Szent Ágoston tesz említést róla. Kötelezőképpen azonban sohasem rendelte el az egyház. A XIII. századtól kezdve a tényleges békecsók helyett keresztet vagy táblácskát kezdtek használni (*pacificalis instrumentum pacis*), s annak megsókolásával adták tovább a békecsókot, a Paxot. A trienti misekönyv elhagyta a híveknél békecsókra való felszólítását is. Csupán ünnepi misekben a papi segédlet, szerzeteseknél a kórus tagjai között maradt meg a Pax továbbadása.

A magyar középkorban tehát még megvolt a békecsók gyakorlata valamilyen formában. A Pray-kódex kétféle felszólítást is ad az áldozás előtti békecsókra: „Habeat vinculum pacis et caritatis, ut apti sitis sacrosantis misterii. Per Christum Dominum nostrum”. Vagyis: Legyen meg köztetek a béke és szeretet köteléke, hogy méltók legyetek a legszentebb misztériumra. Vagy másik szöveg: *Pax Christi et ecclesiae abundet in cordibus vestris. Amen.* (30. fólión) — Krisztusnak és az egyháznak békéje legyen meg bőven szívetekben. Ámen.

Parányi módosítással ugyanezt megtaláljuk egyetlen Árpád-kori misekönyvünkben, az ún. Németújvári Missaléban a XIII. században. De megvan a későbbi kódexünkben is.

A mai miserend megadja a lehetőséget a békecsókra és a felszólításra ezekkel a szavakkal: *Offerte vobis pacem!* (Ajánljátok fel egymásnak a békecsókot!) A békecsók tényleges módját azonban a misekönyv a helyi szokásra, a püspöki kar rendelkezésére bízta. Az új magyar misekönyv ezt párbeszédese felszólítással oldotta meg:

„Engesztelődjete ki szívből egymással! Legyen békesség köztünk mindenkor!”

5.) *A két szín alatti áldozás.* Míg a keleti egyházban a két szín alatti áldozás kezdettől fogva napjainkig megszakítás nélkül szokásban volt, addig a római egyházban gyakorlati okokból a XIII. századtól kezdve fokozatosan elmaradt. Ebben nagy szerepe volt a tekintélyes Szent Tamásnak, aki dogmatikailag bebizonyította, hogy a két szín alatti áldozás semmi kegyelmi többletet nem ad a pusztán szentostyával való áldozással szemben. (Summa Th. III. q. 80. a. 12.)

Mivel a XV. században a huszita eretnekek, majd a XVI. században a hitújítók erősen szorgalmazták a két szín alatt való áldozást, a trienti zsinat (1545-63) is foglalkozott a kérdéssel. A dogmatikai tisztázás után végül is az egy szín alatti áldozás gyakorlatát tette kötelezővé, csupán néhány különleges alkalomra (mint pl. a királykoronázás) szorítva a két szín alatti áldozás lehetőségét.

A kérdés körül kialakult viták nyomán azonban a katolikus hívők közül is sokan igényelték a szentvérrel való áldozást. Megvolt a veszély, hogy ha az egyház nem engedte ezt meg, elmennek a protestáns templomokba, hogy két szín alatt áldozhassanak.

Ezért I. Ferdinánd magyar király (1526-64) és német császár mindjárt a zsinat után IV. Piusz pápához fordult és kérte, hogy az említett veszély miatt engedje meg a Habsburg tartományokban a két szín alatt való áldozást. IV. Piusz sok lelki vívódás után, a lelkek üdvére hivatkozva, az engedélyt megadta. Ferdinánd király ezt a Nagyszombatban tartott esztergomi egyházmegyei zsinaton 1564. június 14-i dekrétumában nyilvánosságra is hozta. Ezután ki-ki áldozhatott egy vagy két szín alatt. A pap az oltár közepén állott a szentostyákat tartalmazó cibóriummal; jobb oldalon a diakónus a szentvérrel, balra a sekrestyés vagy más, tiszteletben álló férfiú a nem konzekrált borral. Aki csak szentostyával áldozott, az balra távozott és ivott a nem konzekrált borból, mint ez ősi szokás volt. Aki a szentvérrel is áldozott, az az oltárközepéről jobbra ment és vette a szentvért.

De alig kezdődött el ez a gyakorlat, amikor talán egy hónap múlva (1564. július 25-én) meghalt Ferdinánd király, majd az év végén (december 13.) IV. Piusz pápa is. Utóda, a szigorú felfogású, dominikánus szerzetesből lett V. Piusz pápa visszavonta az elődjétől adott engedélyt és megszüntette a két szín alatti áldozást.

A II. vatikáni zsinat reformja újra lehetővé tette, illetve messzemenő engedélyt adott a két szín alatt való áldozásra.

6.) *Hálaadás.* Már Szent Krizosztom helytelenítette, ha valaki a szentáldozás után azonnal távozik, mint Júdás az utolsó vacsoráról, ahelyett, hogy hálát adna a szentmise és áldozás kegyelmeiért, amint Krisztus Urunk és az apostolok is hála-zsoltárt énekeltek.

A római liturgiában az áldozás utáni imádság (*Postcommunio*) már eleve hálaadásul szolgál a szentmisében, de ennek ellenére találunk példát más hálaadásra is a középkori liturgiánkban. Így például nagycsütörtökön a szentáldozás után beiktatták a misébe a vecsernye mondását. (Így látjuk már a Pray-kódex 49. fólióján.) Máshol a karácsonyi éjféli misében énekeltek el áldozás után a Laudest. (Pl. a Széchényi Könyvtár *Clae* 92. jelzetű XIV. századi Misekönyvében a 25-25^v fólión.)

A hívek számára közös, magyar nyelvű hálaadásra ismét I. Ferdinánd adott törvényes engedélyt az említett dekrétumban, amikor azt mondja: „Az egyszerű hívők lelkét hálaadásra és Isten dicséretére hangolendő, énekelhetnek áldozás után népnyelven valamilyen himnuszt vagy válaszos zsoltárt.”

Az új misekönyv bevezető rendelkezésének (*Institutio generalis*) 56. pontja ezt a gyakorlatot felújítja, amikor így ír: „Az áldozás befejeztével a pap és hívek, ha alkalmas, egy ideig magukban imádkozzanak. Vagy ha úgy tetszik, énekelhetnek himnuszt, zsoltárt vagy más dicsérő éneket.”

7.) *A hirdetések.* A templomi hirdetés szokása az egyház első századaig nyúlik vissza. Nagy Szent Leó és Szent Ágoston beszédjük végén meghirdették a

híveknek a következő ünnepeket. A VIII. századi újabb *Sacramentarium Gelasianum*ban külön formula található erre. A középkorban rendszeres gyakorlat lett az ünnepek hirdetése.

Magyarországon ez a mise *Credo*ja, illetve ha volt szentbeszéd, akkor az után történt, a fentebb ismertetett bűnbánati aktus előtt. A dolog természete szerint ezt is magyarul végezték. Nagyon szép szövege maradt fenn az idézett esztergomi Agendariusban. Az ünnepek meghirdetésének mintaszövege így hangzik (193-199. lapon):

Iesus Christusnac dragalatos szent veréuel meg valtót hiuu keresztyeni, halgassatoc meg ez hetbeli innepteket mellyeken tartoztoc eg' eb dolgokat hatra vetuén a' felesges mindenható vr Istennecc szüuetec szerent es aitatosszon szolgálni.

Ez iövendö hetfön vagyon szent Magdalombeli Maria aszony napia.

Chötörtökön vag'on szent Jakab apostol napia. Ezeket paranchollya az Anyaszenteg'ház meg illeni mint e' mai szent vasarnapot.

Szerdan vagyon szent Jakab böjti. Azon tartozic minden hiuu keresztyen szenvedetességet tenni.

Kedden, vagy penteken, vagy N. vag'on szent Demeter, vagy szent N. napia. Azon Istennecc először szolgáluan, kezi munkat tehetta.

Az töb innepeket kic e' héten esnenecc az Anyaszenteg'ház szolosma tartással, es Misse mondással meg illi ti érettecc.

A jelenlegi misekönyvünk a szükséges hirdetéseket az áldozás utáni imádság (*Postcommunio*) után, az áldás elé illesztette be a mise szertartásába.

8.) *Ünnepies áldások.* A liturgiátörténetben az áldásnak a mise keretében kétféle gyakorlatát ismerjük. Szent Agoston említi, hogy a *Pater noster* után megáldotta a híveket. Ez az áldás Galliában a főpapi misekben nagyon ünnepélyesen történt.

A középkorban Magyarországon is szokásban volt az áldásnak ez a módja a *Pater noster* után bizonyos ünnepeken. Az áldások szövegét a *Benedictionale* néven ismert liturgikus könyv tartalmazta. Ennek szép példányai maradtak ránk. Így Mesko veszprémi püspök említett XIV. századbéli *Benedictionale*-ja. Sokkal művészebb azonban Tolnai Máté pannonhalmi főpát kódexe, amelyet Losonci Forgách Tamás, rendi nevéen Pál testvér írt 1516-ban (Egyetemi Könyvtár cod. lat. 113). A trienti zsinat misekönyve eltörölte ezeket a *Pater noster* utáni áldásokat, csupán a nászmisében maradt meg napjainkig.

Ezzel a franko-román jellegű áldásformával szemben a római liturgiában mindig a szentmise végén, az elbocsátás előtt volt az áldás. Egyes alkalmakkor azonban ennek is volt ünnepélyesebb formája. Ilyenkor a *Postcommunio* után a szerpap felszólította a híveket, hogy hajtsanak fejet: *Humiliate capita vestra Deo*. Így fogadták a pap áldását, amit *oratio super populum* néven ismert a trienti misekönyv.

A II. vatikáni zsinat új misekönyve bizonyos alkalmakra megengedi, hogy a pap a szokottnál bővebben mondott áldást adjon a mise végén a hívekre.

9.) *A népnyelv a liturgiában.* A római liturgia elterjedésével együtt járt a szentmise latin nyelven való végzése, bár erre vonatkozóan egyházi rendelkezés a trienti zsinatig nem volt. Amikor a XVI. századi hitújítás népnyelvű liturgiája kapcsán az egyházban is mozgalom indult a népnyelven való misézés érdekében, a trienti zsinat a 22. ülésén szükségesnek látta, hogy foglalkozzék a kérdéssel. A 22. szesszio 8. fejezetének 9. kánonjában végül is a latin nyelv mellett döntött.

Magyarországon ennek ellenére mind a trienti zsinat előtt, mind utána bőven találunk példát a magyar nyelvről a liturgiába való beszűremkedésére. Az alábbiakban csak az írásos adatokból emelünk ki néhány érdekes példát, és nem térünk ki a pusztán feltételezett vagy következtetett esetekre.

A XII-XIII. század fordulóján a Pray-kódex írója magyar nyelven jegyezte le a „Halotti beszéd és könyörgés” néven ismert liturgikus szöveget, amely a bizánci liturgiának tiszteletreméltó magyar nyelvű emléke. A XIII. századból ismerjük az „Ó-magyar Mária siralmát”, amely ha nem is liturgikus ének, de egyházi cantio szerzetesnővérek számára. A XIV. században Mesko püspök *Pontificale*-ja rendelkezik a templomszentelés kapcsán a *Confiteor* magyarul való mondása mellett. A XV. századból 1971-ben került elő többszólamú énektörödé, amely magyar szöveget is tartalmaz. (L. Rajeczky B. tanulmányát: *Népzene és Zenetörténet* I., Bp. 1972. „Többszólamú zenénk emlékei a XV. század első feléből.”)

1515-ben a Beriszló Péter püspök idején tartott veszprémi egyházmegyei zsinat elrendeli, hogy áldoztatáskor a pap a hívekkel népnyelven mondja el a *Confiteort*, magyarul tegyen a hívekkel kérdés-felelet formájában hitvallást, és ugyancsak honi nyelven mondják el az „Uram, nem vagyok méltó” imádságot. A ferencesek által Szegeden használt nyomtatott esztergomi misekönybe a XVI. század elején advent II. vasárnapjának Introitus-a mellé bejegyezték: Ungaricum (vagyis magyarul). Majd ugyanitt a zsoltárhoz ismét: *Ungaricum*.

Talán a magyar énekekre céloz Jó Fülöp burgundi herceg tanácsosa, Bertrand de la Broquerie, aki (1432-33-ban Palesztinából jövet Magyarországon utazott át, Szegeden is megfordult, és ezt írja a ferencesekről: „Szép templomuk van a városban a ferencrendieknek; benne istentiszteletet is hallgattam, mely azonban nekem egy kissé magyarosnak tetszett.”

A XVI. század végéről magyar nyelvű prefációk is maradtak fenn, de azok meggyőződésünk szerint protestáns istentiszteleti célokat szolgáltak. Katolikus magyar népénekeink írásos történetét jelenleg az 1508-as Nádor-kódex dallammal lejegyzett énekeivel kezdjük, de attól kezdve folyamatosan végigkísérhetjük. Ezeknek részletezése azonban túllépné középkorról szóló tanulmányunk kereteit.

Az új miserenddel kapcsolatban az egyházi zenére vonatkozóan az 1967-ben megjelent *Instructio de Musica in Sacra Liturgia* adott részletes elveket és utasításokat. Ennek 32. pontja megengedi, hogy a mise egyes hivatalos énekeit népének helyettesíthesse, amelyet azonban az illetékes területi egyházi hatóságnak előbb jóvá kell hagynia. A magyar püspöki kar erre a célra a *Szent vagy, Uram* énekgyűjteményt hagyta jóvá.

1. Az általános liturgiátörténeti adatokat az olvasó a következő könyvekben találhatja meg: Jungmann, J. A.: *Missarum Sollemnia*. (3.) Wien, 1952. I-II. k.; Martimort, A. G.: *L'Église en prière*. Tournai, 1961.; Radó P.: *Enchiridion Liturgicum*. (2.) Róma, 1966. A magyar vonatkozású legfontosabb adatokat a szövegben idézzük.

VANYÓ TIHAMÉR

A HAZAI HÓDOLTSÁG VATIKÁNI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Salamon Ferenc ébresztette föl a korszak iránti nagyobb érdeklődést úttörő összefoglaló művének megjelenésével (1864). Ezután megindult a hatalmas méretű forráskiadás. Ez századunkba is átnyúlt, s főként adóösszeírásokat, uttleírásokat krónikákat és leveleket tett közzé. Korunkban Salamonnak méltó utóda támadt a nemrég elhunyt *Fekete Lajos* személyében. Ő megírta a hódoltság időszakának második monográfiáját, és jelentős forrásokat is föltárt. A közkinccsé vált adatok alapján tágas szemlélettel, kitűnő tájékozottsággal és művészi érzékkel *Szekfű Gyula* alkotta meg — nemzeti keretben — a törökök legkifejezőbb képét. A fáradhatatlan kutatásban viszont mindenkit megelőzött *Takáts Sándor*. Egész életét erre szentelte és sok népszerűsítő kötetben — jóhiszemű derűlátással — színesen ismertette gazdag tudása eredményeit. (1)

A *hódolt terület vallási állapotáról* katolikus összefoglaló munka, sőt forráskiadás sem áll rendelkezésünkre. Püspöki levéltáraink sem őriztek meg értelmes okmányokat nagyobb mennyiségben, hiszen a nyitrai kivételével valamennyi egyházmegyénk egészben vagy részben török uralom alá került. Fontosabb levéltári anyagot, csak a római Szentszék és a szerzetesrendek levéltáraitól várhatunk. A hazai kutatók közül *elsősorban Galla Ferenc és Juhász Kálmán érdemeit kell kiemelniük, továbbá a váci egyházmegye és a Ferenc-rend történetíróit.* (2)

A *római Szentszék kisérlétei a hódoltsági hívek lelki gondozására.*

Az egyház hierarchikus rendje, társadalmi és anyagi helyzete a hódolt területen összeomlott. A török a püspököknek sem működését, sem jelenlétét nem tűrte, mert a király embereinek tartotta őket. Róma időnkint sürgette ugyan a hívek körébe való visszatérést, de ennek megkísérlésére még csak gondolni sem lehetett. A jelentősebb templomok és egyházi épületek elpusztultak, vagy törökök telepedtek beléjük, a javadalmak a szultán tulajdonába mentek át, a lelkipásztorok részben protestánsá lettek, részben kihaltak, a kolostorok elenyésző kivétellel megszűntek, a papi utánpótlás lehetetlenné vált. A nép lelki gondozásának ha-